

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק שביעי - שמיני

ברכת המזון

סוגיה יג: צירוף קטן לזימון

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה יג: צירוף קטן לזימון

רקע

המשנה אומרת: "שלושה שאכלו כאחת חייבין לזמן". הגמ' מסבירה את שלוש המילים הראשונות במשנה. מי הם ה"שלושה" - האם רק גדולים או גם קטנים? מה הם "אכלו" - האם פת, מיני דגן, או אפילו ירק? ומה הפירוש "כאחת" - האם חייבים הם לאכול את כל הסעודה יחד? בסוגיה זו נעסוק בדין הראשון, ובשתי הסוגיות הבאות נעסוק בשני הדינים האחרים.

מקורות

- א. גמ' מז:--מח. "נשים ועבדים וקטנים אין מזמנין עליהן... בוצין בוצין מקטפיה ידיע"
 ב. תוס' ד"ה קטן, ולית
 רי"ף לה-לה: "אמר רב נחמן קטן... והכין חזינא לגאון"; בעל המאור
 תלמידי רבינו יונה ד"ה קטן, אבל
 רא"ש סי' כ, "ולית הלכתא ככל הני שמעתתא..."
 רמב"ם הל' ברכות פ"ה ה"ז
 ג. שו"ע סי' קצט סע' י, ומשנה ברורה

הסבר הסוגיה

ולית הלכתא ככל הני שמעתתא, אלא כי הא דאמר רב נחמן: קטן היודע למי מברכין -
 מזמנין עליו. [גמ' מח.]

הגמ' מביאה דעות שונות המתירות צירופים חריגים לזימון. רבי יהושע בן לוי מצרף תינוק המוטל בעריסה ועבד, לזימון בעשרה. רב הונא צירף ארון קודש לזימון בעשרה, ואחר כך חזר בו וצירף תשעה הנראים כעשרה. רב אמי צירף שבת לזימון בשלושה ואחר כך חזר בו והגדיר שני תלמידי חכמים המתחדדים זה את זה בהלכה, כשלושה. ר' יוחנן מצרף קטן פורח לזימון, והגמ' מביאה ברייתא כוותיה.

למסקנה אומרת הגמ': "ולית הלכתא ככל הני שמעתתא, אלא כי הא דאמר רב נחמן: קטן היודע למי מברכין - מזמנין עליו". נחלקו הראשונים בשתי נקודות בהסבר הגמ': א. האם הגמ' דחתה את כל האמוראים וגם את רבי יהושע בן לוי, או שדברי ר' יהושע בן לוי לא נדחו, כיוון שדבריו הובאו בנפרד לפני המימרא "לעולם ישכים אדם". ב. כיצד רב נחמן מסביר את הברייתא האומרת: "קטן שהביא שתי שערות מזמנין עליו, ושלא הביא שתי שערות אין מזמנין עליו, ואין מדקדיקין בקטן".

לגבי השאלה הראשונה, רוב הראשונים סוברים שהגמ' דוחה את כל המימרות, וגם את המימרא של רבי יהושע בן לוי. רב האי גאון [ברא"ש סי' כן ור"ת [בתוס' ד"ה ולית] סוברים שהמימרא של רבי יהושע בן לוי לא נדחתה, והם פוסקים אותה להלכה.

לשיטת רב האי גאון ור"ת מתחדשים להלכה [אולם מפורש בתוס', שר"ת לא נהג כך למעשה] שלושה חידושים: א. קטן, אפילו בן יומו, מצטרף. ב. קטן מצטרף גם לזימון בעשרה וגם לתפילה. ג. רק קטן אחד מצטרף, שני קטנים אינם מצטרפים¹.

הסבר שיטתם מפורש בדברי הרא"ש [סי' כן]: "דכל בי עשרה שכינה שרויה, דמ'ונקדשתי בתוך בני ישראל' ילפינן דאומרים קדושה בעשרה, לא שנא גדולים ולא שנא קטנים קרינן ביה 'בתוך בני ישראל'".

בשאלה השנייה נחלקו הראשונים, והעלו ארבעה כיוונים להסבר: א. רב נחמן מפרש את הברייתא. ב. רב נחמן מוסיף על הברייתא. ג. דינו של רב נחמן אינו קשור לברייתא, וכל אחד מהם עוסק בנושא אחר. ד. רב נחמן חולק על הברייתא.

הרא"ה [ד"ה אמר] הולך בכיוון הראשון. לדעתו רב נחמן מפרש את הברייתא כך: קטן שהביא שתי שערות גמורות מזמנים עליו, שהרי הוא גדול, ואין הבדל בין מצות זימון לבין שאר המצוות שהוא חייב בהן². אם הקטן לא הביא שתי שערות אין מזמנים עליו, אך אם הוא יודע למי מברכים אין מדקדקים בו, ואפילו לא הביא סימנים, או לא בא לכלל שנים, מזמנים עליו.

התוס' [ד"ה ולית] הולכים בכיוון השני. לדעתם רב נחמן מפרש את הברייתא כפי שרבי יוחנן מפרשה, שמזמנים רק על קטן פורח, דהיינו קטן בן י"ב שנה שהביא שתי שערות, שאינן גדולות כדי לכוף ראשן לעיקרן, ואינן מהוות סימני בגרות. רב נחמן מוסיף דרישה נוספת שמזמנים על קטן פורח רק אם הוא יודע למי מברכים.

הרמב"ן [במלחמות לה:] מביא שלושה הסברים ליחס שבין דברי רב נחמן לדברי הברייתא. הסבר אחד הוא בכיוון השני, שרב נחמן מפרש את הברייתא כפי שרבי יוחנן מפרשה, אך לדעתו רב נחמן אינו מוסיף דרישה נוספת אלא אפשרות אחרת. הברייתא עוסקת בקטן שאינו יודע למי מברכים, ומזמנים עליו רק כשהוא פורח, ורב נחמן מוסיף שמזמנים על קטן היודע למי מברכים אף כשאינו פורח.

הרמב"ן מביא הסבר נוסף בכיוון השלישי. הוא מפרש שהברייתא עוסקת בצירוף של שני קטנים ובמקרה זה מזמנים רק כשהם פורחים, ואילו רב נחמן עוסק בצירוף של קטן אחד, ומזמנים עליו אפילו כשאינו פורח.

הרמב"ן מביא הסבר נוסף בכיוון הרביעי. הוא מפרש שרב נחמן חולק על הברייתא מפני "דקים להו בגמרא דלית הלכתא כי הא מתניתא".

¹ שלושת החידושים נלמדים מהגמ'. בעל המאור [לה: באלפס] חולק על החידוש השלישי. לדעתו רק לגבי עבד יש הגבלה לאחד דוקא, וניתן לצרף אפילו ארבעה קטנים.

² שאר הראשונים לא קיבלו את הסברו מפני שלפי פירושו הרישא של הברייתא עוסקת בגדול ולא בקטן.

מהסבריהם של הראשונים מתקבלות ארבע שיטות בצירוף קטן לזימון:

- א. רא"ה: ניתן לצרף קטן רק אם הוא יודע למי מברכים.³
- ב. תוס': מצרפים קטן רק אם הוא בן י"ב שנה ויש לו שערות פורחות, ורק אם הוא יודע למי מברכים.
- ג. הסבר אחד של הרמב"ן: מצרפים קטן אם הוא יודע למי מברכים או שהוא קטן פורח.
- ד. הסבר שני של הרמב"ן: מצרפים קטן היודע למי מברכים, ומצרפים שני קטנים רק כשהם פורחים.

הרא"ש מסכם את הסוגיה בציטוט הירושלמי [פ"ז ה"ב (ג:)] האומר: "אמר רבי יוסי: כמה זימנין אכלית... ולא זמינו עלי עד דאייתי ב' שערות", ובפסיקה הבאה: "המחזור שבכולן, אין עושין קטן סניף לעשרה לברכת המזון ולתפלה ולשלושה עד שיביא שתי שערות". נחלקו האחרונים בהסבר דבריו. המהרי"ק [שורש מט] מפרש את הרא"ש כפשוטו, שאין מצרפים קטן כלל, ורק גדול שהביא שתי שערות מצטרף לזימון ולתפילה. הב"י [ס' קצט סע' י ד"ה ומ"ש וא"א] מתקשה בהסבר זה, שלפיו הרא"ש סותר את דברי רב נחמן, המצטרף קטן לזימון, לפיכך הוא מסביר, שלמרות שלפני גיל שלוש עשרה אין מתחשבים בסימנים, לזימון ניתן לצרף קטן בן י"ב שנה ויום אחד שהביא שני סימנים. הב"ח [ס' קצט סע' ח ד"ה ומ"ש וא"א הרא"ש] מבאר את הרא"ש כהסבר המהרי"ק, והוא מבאר שהרא"ש פוסק כירושלמי, שאין לצרף קטן לזימון.

נחלקו הראשונים הסוברים שמזמנים על קטן היודע למי מברכים, אם ניתן לצרפו גם לתפילה ולדבר שבקדושה. הרא"ה [ד"ה אמר] סובר, שניתן לצרף שלושה קטנים בין לזימון בעשרה ובין לתפילה.⁴ הרמב"ם [הל' תפילה פ"ח ה"ד, והל' ברכות פ"ה ה"ז] סובר, שניתן לצרף קטן רק לזימון ולא לתפילה.

מחלוקת הראשונים היא מחלוקת בהבנת צירוף קטן. הרא"ה מבין שצירוף קטן הוא מדין "ונקדשתי בתוך בני ישראל", וקטן המבין את משמעות המצוות הוא בכלל בני ישראל. הרמב"ם חולק, ולדעתו דין "ונקדשתי" מתקיים רק בעשרה גדולים, אבל דין "גדלו לה" אתי ונרוממה שמו יחדו" אינו תלוי בגדולים, אלא ב"דעות", וקטן היודע למי מברכים הוא בר דעה.⁵

סיכום

נחלקו הראשונים בפסק ההלכה, ונסכם את שיטותיהם לפי סדר הגילים:

³ מסקנה זו עולה גם מהסברו של הרמב"ן שרב נחמן חולק על הברייתא.

⁴ גם הרמב"ן [במלחמות לה:] סובר שניתן לצרף קטן לתפילה בציבור, והוא לומד זאת מהמשנה [מגילה כד.] האומרת: "קטן קורא בתורה ומתרגם אבל אינו פורס על שמע ואינו עובר לפני התיבה", משמע שאינו עובר לפני התיבה להוציא אחרים ידי חובתם אך יכול להצטרף אליהם. מהרמב"ן עולה שניתן לצרף קטן אחד בלבד.

⁵ הסבר זה בשיטת הרמב"ם סותר את ההסבר שהובא לעיל עמ' 248.

קטן בן יומו. לרוב הראשונים אינו מצטרף לא לזימון ולא לתפילה. לדעת רב האי גאון ור"ת קטן אחד מצטרף לזימון ולתפילה. בעל המאור סובר, שניתן לצרף לזימון ולתפילה אפילו ארבעה קטנים בני יומם.

קטן היודע למי מברכים. לדעת הרי"ף, הרמב"ם, תלמידי רבינו יונה, הרא"ה והריטב"א, קטן היודע למי מברכים מצטרף לזימון. מהרמב"ם משמע שניתן לצרף רק קטן אחד, בין שלוושה בין לעשרה [וכך עולה מדברי הרמב"ן]. הרא"ה [ד"ה אמר רב נחמן] סובר, שניתן לצרף שלוושה קטנים למנין עשרה.

הרמב"ם סובר, שקטן מצטרף לזימון ולא לתפילה, הרמב"ן והרא"ה סוברים שקטן היודע למי מברכים מצטרף גם לתפילה.

קטן בן י"ב שנה ויום אחד ויש לו שערות פורחות. לדעת הר"ח, תוס' והרמב"ן מצטרף לזימון. לדעת התוס' רק אם הוא יודע למי מברכים, לדעת הרמב"ן, אפילו כשאינו יודע למי מברכים. הרי"ף והרמב"ם אינם מזכירים דין זה, ונראה שאם אינו יודע למי מברכים אין מזמנים עליו אפילו אם הוא בן י"ב שנה ויום אחד [הרמב"ן מביא אפשרות בהסבר הרי"ף, שהגמ' דחתה את הברייתא]. לשיטת הרא"ש, על פי הבנת המהרי"ק והב"ח, אין מזמנים על קטן אפילו הוא בן י"ב שנה, אפילו פורח ואפילו יודע למי מברכים.

הלכה

השו"ע [סי' קצט סע' י'] פוסק כדעת הרי"ף והרמב"ם, שניתן לצרף קטן אחד שהגיע לגיל הפעוטות לזימון. מסביר המגן אברהם [סק"ו] שגיל הפעוטות הוא כבן תשע או כבן עשר, והמשנה ברורה [סק"ד] מביא שיש אומרים שניתן לצרף אפילו בן שש שהוא חריף ויודע למי מברכים. הרמ"א פוסק כרא"ש, שקטן אינו מצטרף לזימון, וניתן לצרף רק גדול בן י"ג שנה ויום אחד. הוא מדגיש שמחזיקים כל בן י"ג שנה ויום אחד כגדול אפילו שאין יודעים אם הביא ב' שערות. המגן אברהם [סק"ז] פוסק שאין סומכים על חזקה שהביא ב' שערות, להוצאת אחרים ידי חובת הברכה, מפני שברכת המזון דאורייתא ובדיני דאורייתא לא סומכים על חזקה שגדול בן י"ג שנה ויום אחד הביא שתי שערות [הוא מביא ים של שלמה (בבא קמא פרק ז ס"ז לז) הסובר שמהתורה קטן יכול להוציא גדול ידי חובת הברכה, ולכן סומכים על חזקה שהביא שתי שערות].